

TEMA 4

ARTE PRERROMÁNICA

Relación das obras do tema incluídas na ABAU: ARTE PRERROMÁNICA

- 1. Santa Comba de Bande (arte visigoda)**
- 2. Santa María do Naranco (arte asturiana)**
- 3. San Miguel de Celanova (arte “mozárabe”)**

Contexto histórico artístico: ARTE PRERROMÁNICA

A división do Imperio Romano por Teodosio rompe a unidade cultural do mundo antigo. A crise do Imperio desde o S.III (peste, os *bárbaros*, *parón demográfico*, etc.) conduce ao **asentamento xermano** no occidente do IR e á aparición dun **horizonte cultural fragmentario** nas distintas por zonas.

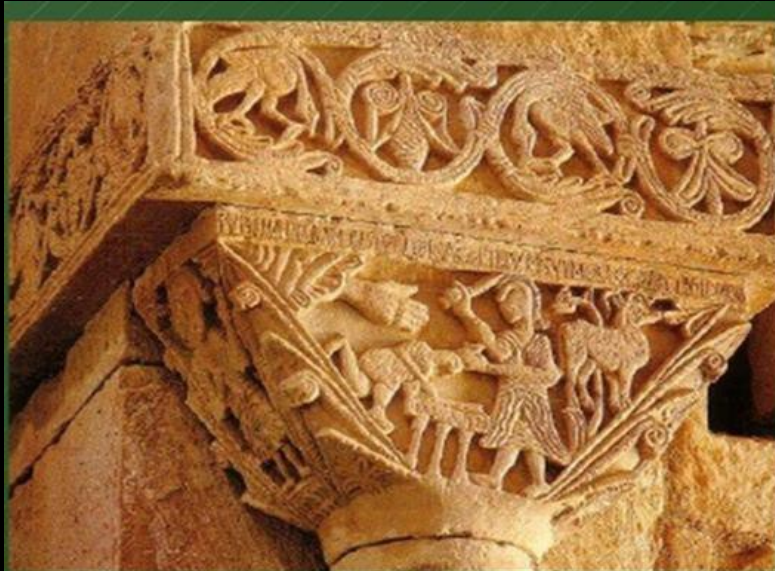
O concepto arte "prerrománica" é **cronolóxico**, entendéndose como o período que abrangue do s. VI ao X d.C.

Poderíase falar de distintas artes "*prerrománicas*": a visigoda, a carolinxia, a asturiana, a mozárabe, etc.

Atopamos unha serie de características comúns na crise e destrución das estruturas artísticas:

- Apenas hai escultura.
- Edifícios pequenos con aparellos de pouca calidade.
- Apenas hai cubertas de cúpula ou abovedadas,
- As xanelas son de pequenas dimensións — insuficiencias *técnicas*.

ARQUITECTURA. San Juan de Baños (Palencia)

San Juan de Baños; Palencia

Os compoñentes da nova etapa:

1. A herdanza romana e autóctona.
2. O compoñente xermánico ("céltico").
3. A Igrexa (monacato) cristianiza a herdanza antiga e pagá.

IGLESIA SANTA MARÍA DE QUINTANILLA DE LAS VI—AS

Los sillares decorados con relieves bastante planos en los que se sintetizan las influencias clásicas, autóctonas y orientales de la escultura visigoda.

Estas líneas de sillares son triples en la cabecera y dobles en las naves del crucero.

Até o ano 1050 (Alta Idade Media), hai un mundo de novo rural:

- O elemento bárbaro ostenta a superestrutura do poder.
- A infraestrutura económica é autóctona de hispanorromanos.
- A Igrexa dirixe o cultural.

ARTE PRERROMÁNICA: SANTA COMBA de BANDE

1. ARTE PRERROMÁNICA DOS VISIGODOS: SANTA COMBA DE BANDE =

- En Hispania desde o 415 d.C, os visigodos, despois de suevos, vándalos e alanos, instauran a monarquía até a invasión árabe do 711.
- Hai continuidade con Roma. Denomínase arte de *época visigoda* ou arte *hispano-visigoda*.
- Antes do 589, predomina o elemento xermánico: fíbulas e obxectos de ourivería.
- Coa conversión ao catolicismo de Recaredo, hai necesidade dunha *arte áulica* (cortesá) e cerimonial de tradición romana cristiá, é un auténtico renacemento do pasado clásico que convive coas tradicións autóctonas e influencias bizantinas.

ORFEBRERÍA VISIGODA - CORONA VOTIVA
MUSEO ARQUEOLÓGICO NACIONAL - MADRID

A ARQUITECTURA:

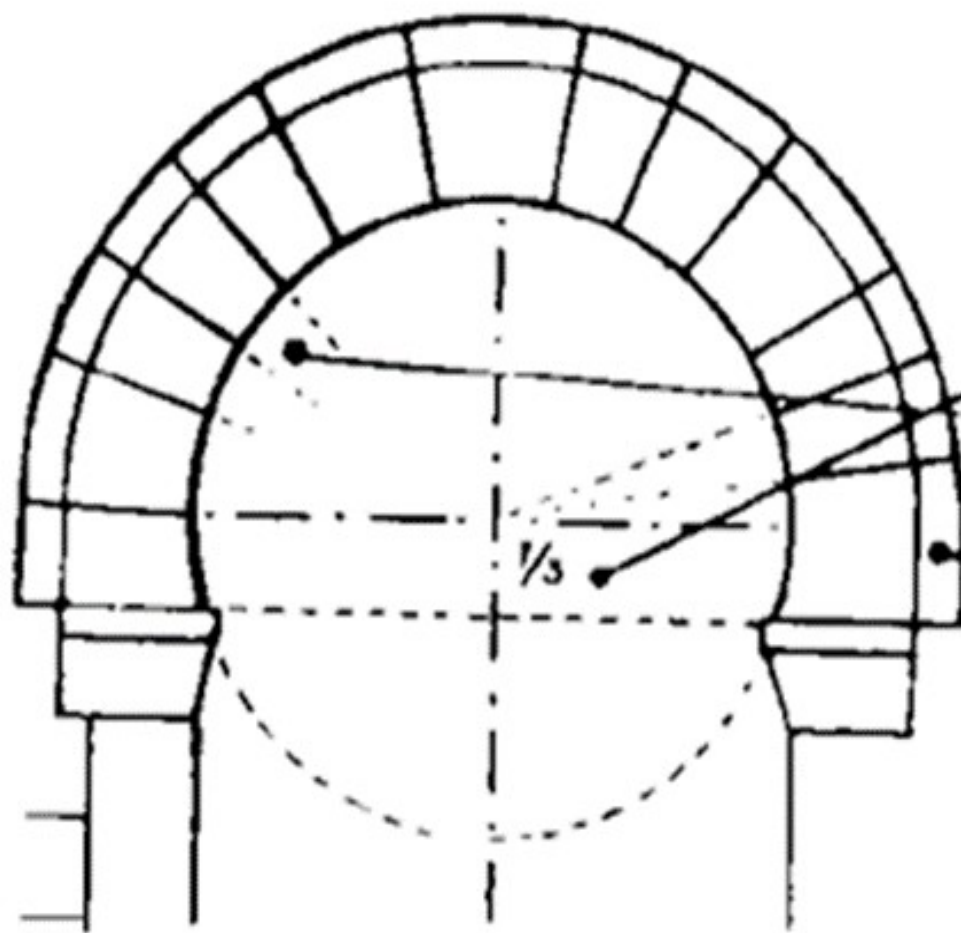
- TIPOLOXÍA basilical, cruciforme (*Sta. Comba de Bande* ou martiria).
- As CUBERTAS son de madeira.
- Os elementos que sustentan, COLUMNAS e CAPITEIS, son de *tradición* romana (*reutilizadas*) con ARCOS de FERRADURA sacados das decoracións arquitectónicas dos sarregos.
- A DECORACIÓN é escasa de motivos xeométricos, vexetais (*Santa Comba de Bande*) ou zoomórficos.

Quintanilla de las Viñas (Burgos)

Arcos de herradura
(según Camps Cazorla)

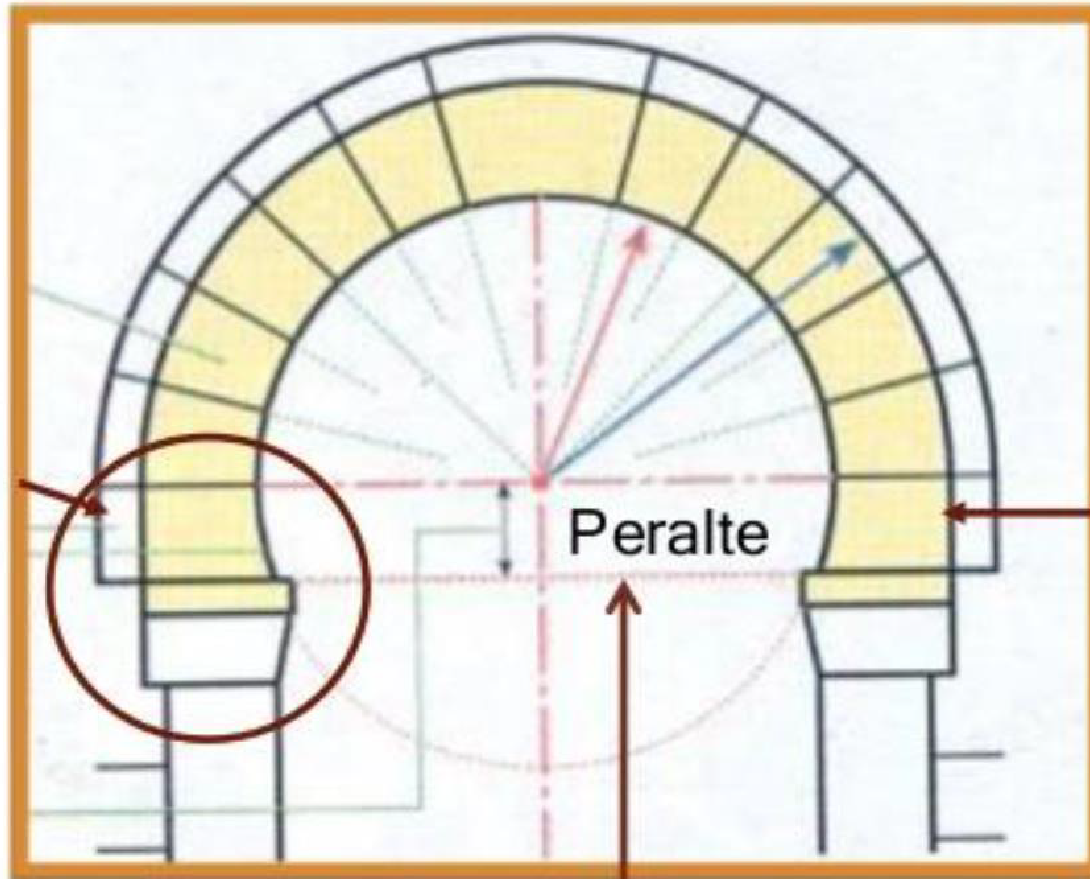
Peralte de 1/3 de radio

*Despiece de dovelas al
centro del arco*

*Trasdós descentrado bajo el
centro del arco*

Visigodo

ARCO DE HERRADURA VISIGODO

Despiece de las dovelas va hacia el centro

El trasdós cae recto

El salmer se dispone horizontal

Peralte

Prolonga la curvatura del intradós un tercio de radio bajo la línea del diámetro.

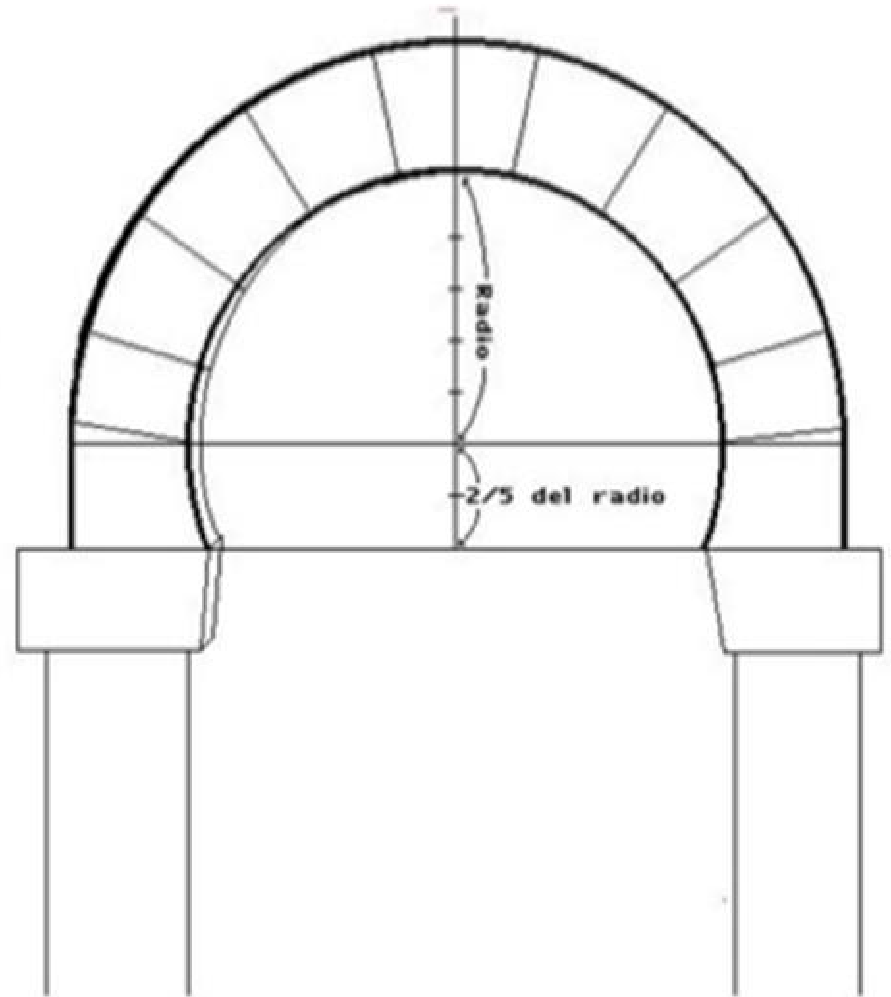
ARCO DE HERRADURA VISIGODO

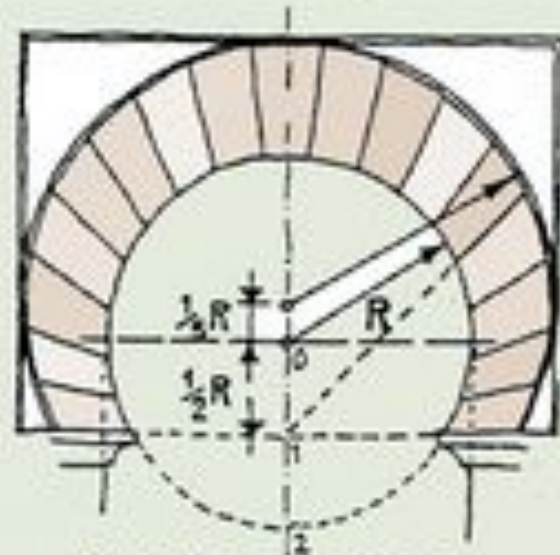
Arco de un solo centro.

Este arco no es tan cerrado como el que luego será usado por los hispano-musulmanes y otros habitantes peninsulares.

Las dovelas inferiores tienen cortado en vertical el trasdós.

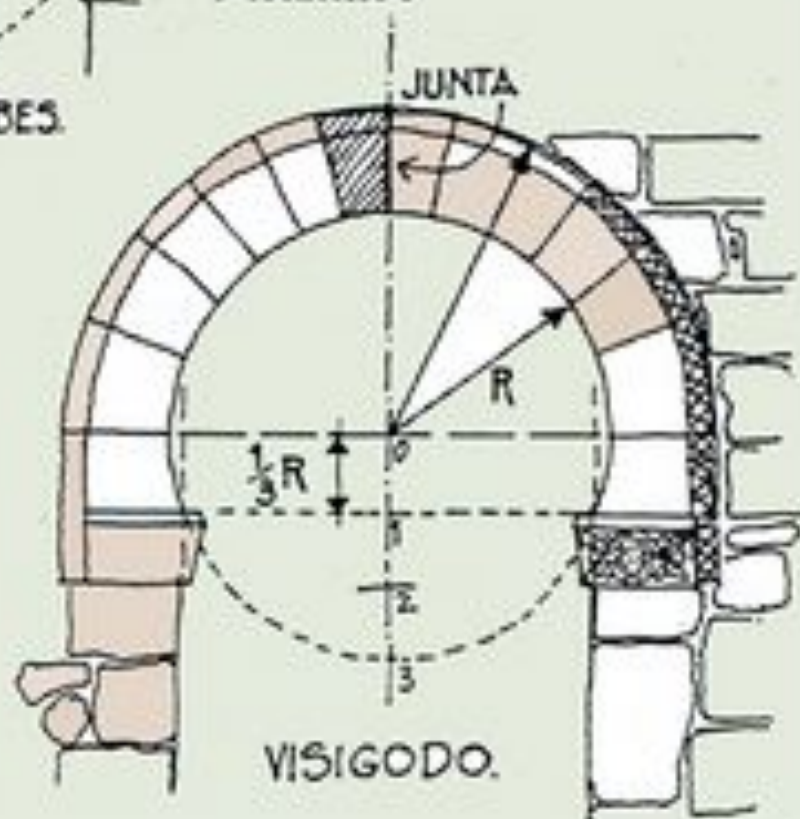

ISLAMICO-CORDOBEZ.

ARCOS DE HERRADURA

Estudio comparativo del arco de herradura visigodo e islámico

VISIGODO.

Figura 550:

SANTA COMBA DE BANDE (exemplo de arte visigoda en Galicia):

(Ourense, principios do S. VII d.c.)

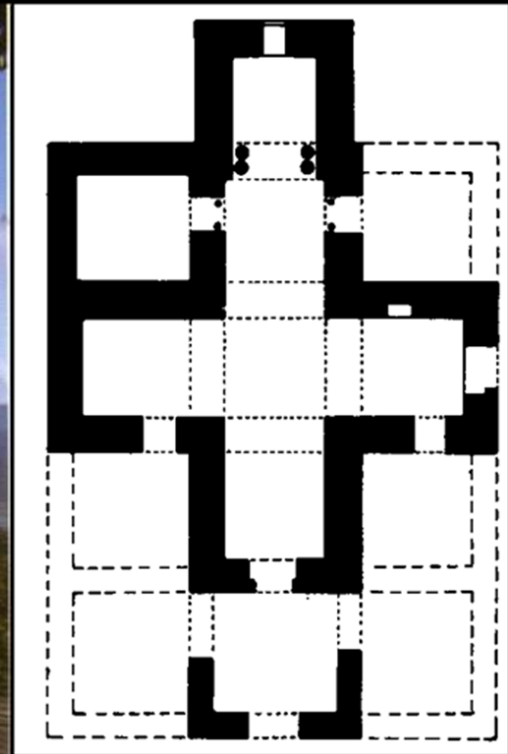
FICHA TÉCNICA:

- Sta. Comba de Bande (Ourense).
- **Cronoloxía:** s. VII d.C; data aproximada de construción o ano 675.
- Ben conservada, sen grandes modificacións respecto do deseño orixinal.
- **Planta:** inscrita nun rectángulo de 12 por 18 m, tiña forma de CRUZ GREGA á que se engadían unha ábsida no costado oriental e un pórtico no occidental, practicamente simétricos.
- **Estilo arquitectónico:** época Visigoda, S. VII.
- *Sta. Comba de Bande* será restaurada no 872, quizá por artistas mozárabes.

A antiga Gallaecia romana, convertida en reino polos suevos até o 585, incorpórase á órbita visigoda con Leovixildo.

Na Gallaecia, a pesar da situación excéntrica respecto ás capitais visigodas (Mérida, Toledo), consérvanse edificios notables como o *martirio* de S. Frutuoso de Montelios (Braga, Portugal), as ruínas de S. Xoónn de Panxón (Nigrán, Pontevedra), ou a igrexa de S. Pedro de Balsemao (Portugal).

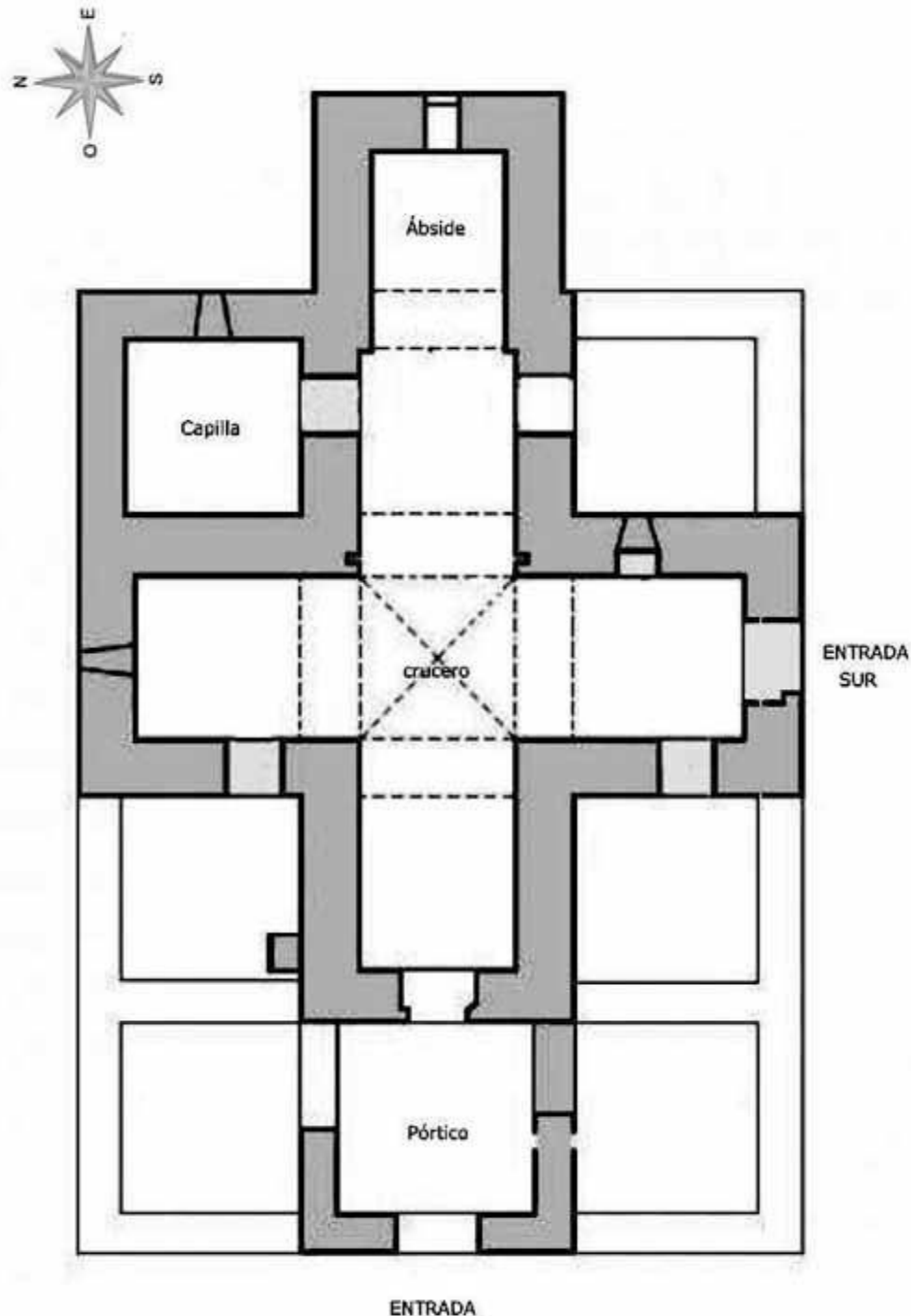

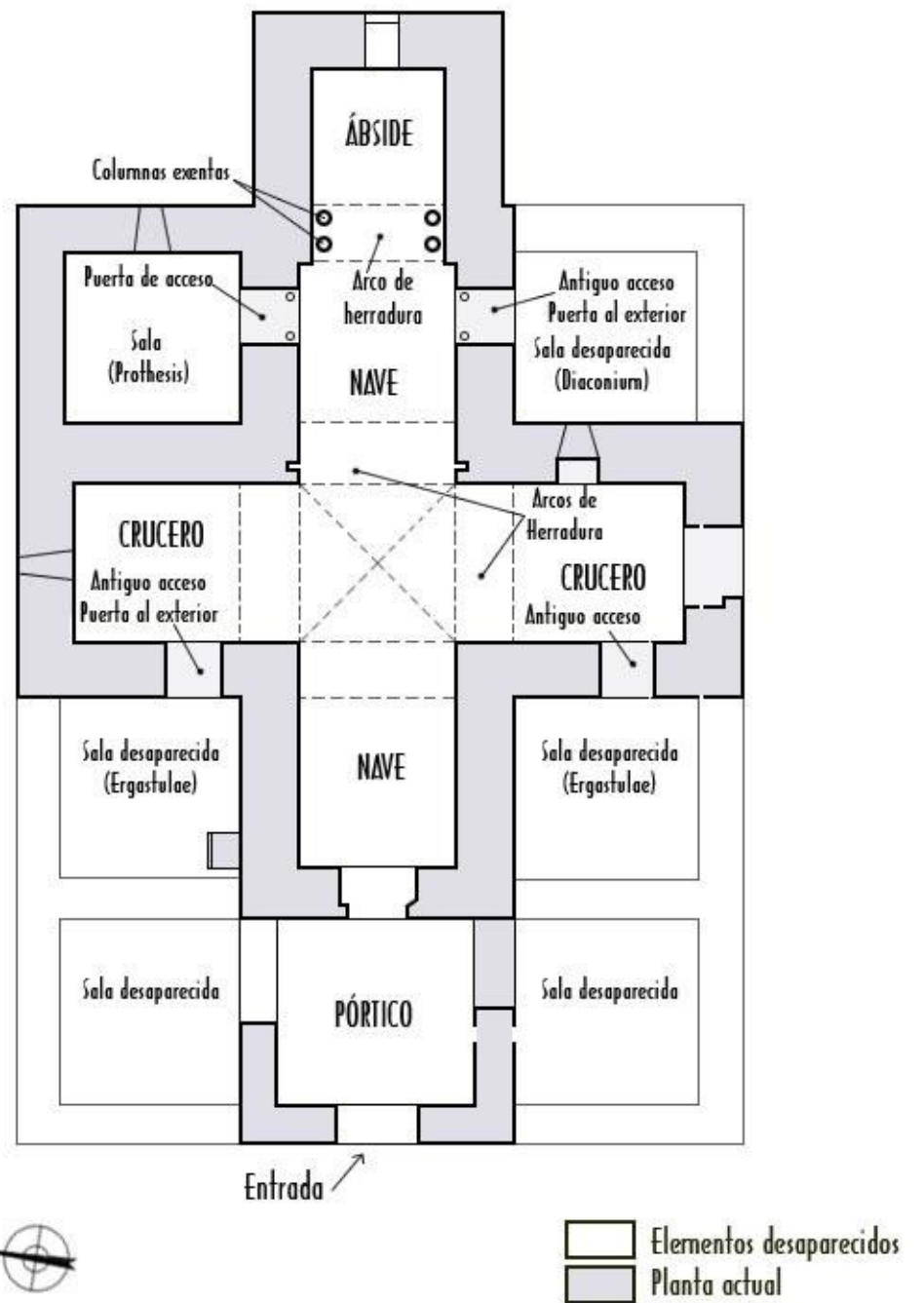
Península Ibérica
569 d.C.

O edificio, probable igrexa de antigo mosteiro, presenta unha *contradición* entre:

- A coidada disposición da planta e a suave gradación dos volumes en altura.
- A pobreza da execución e a sobriedade decorativa.
- Semella o proxecto dun arquitecto de *primeira fila*, executado por mestre *de obras* e canteiros de escasa preparación e habilidade.

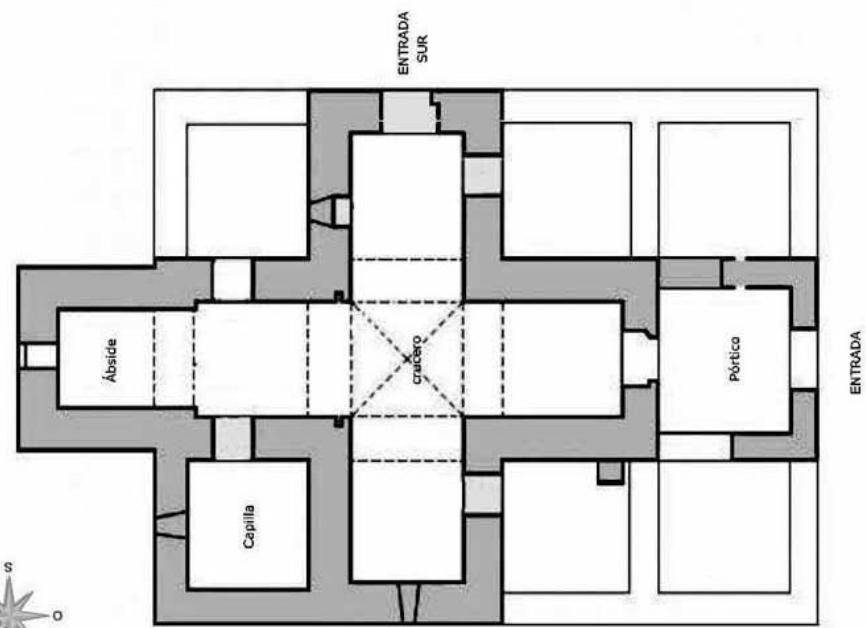
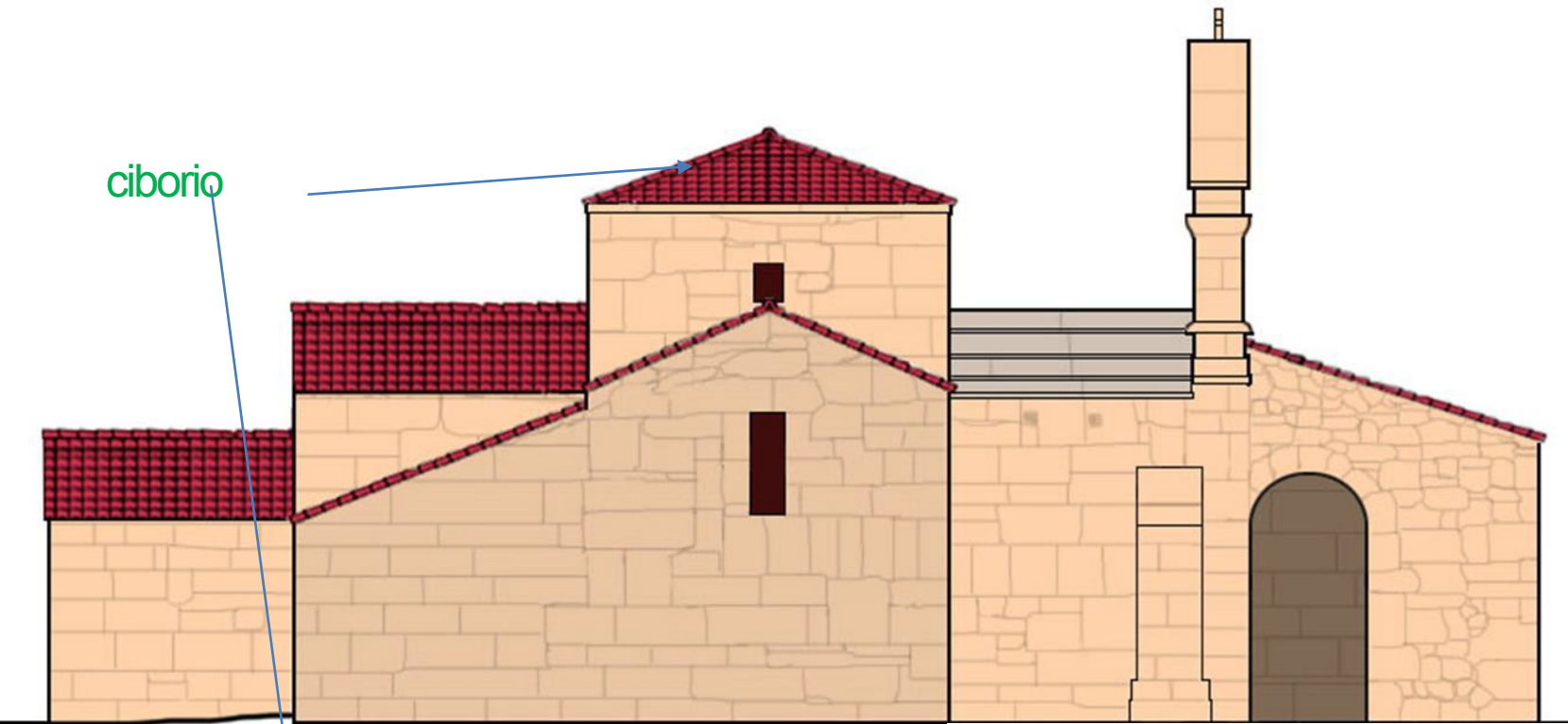
A planta orixinal era de cruz grega con cámaras laterais na cabeceira, como en *S. Pedro da Nave* e coa capela central destacada.

Planta de Santa Comba de Bande

No **exterior**, falta hoxe a cámara lateral do transepto sur; a do norte o tellado enlaza coas augas do transepto co que se rompe o xogo de volumes primitivo, ao que contribúe a adición da espadana para as campás no S.XVIII.

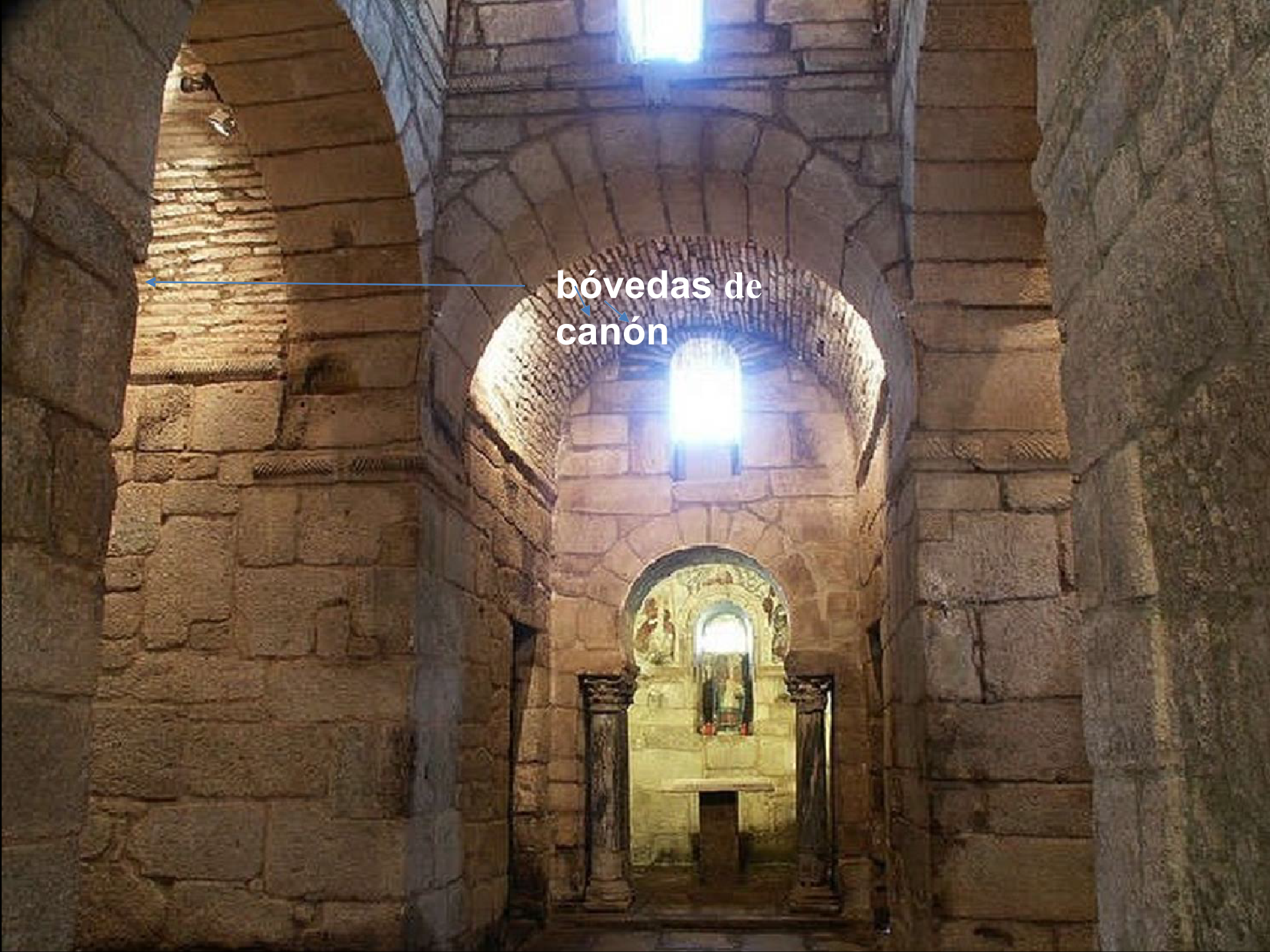

ciborio

O **interior** é sinxelo, resulta atractivo polo partido que o arquitecto saca das alturas das naves, con xanelas a distintos niveis que proporcionan unha iluminación matizada que enriquece o espazo.

The image shows the interior of a stone church. The walls and ceiling are made of large, rough-hewn stone blocks. A series of barrel vaults (bóvedas de canón) are visible, supported by thick stone pillars. A bright light source is visible through an opening in the vaulted ceiling. In the background, a small chapel with a semi-circular apse and a statue is visible. A blue arrow points from the text 'bóvedas de canón' to the vaulted ceiling.

bóvedas de
canón

- Catro arcos de ferradura sosteñen un ciborio cuberto cunha bóveda de arestas. As naves cóbrense con bóvedas de canón.
- A bóveda de aresta, de tradición romana, sorprende nun edificio visigodo (único caso coñecido); podería ser froito da restauración do S. IX.

SANTA COMBA DE BANDE

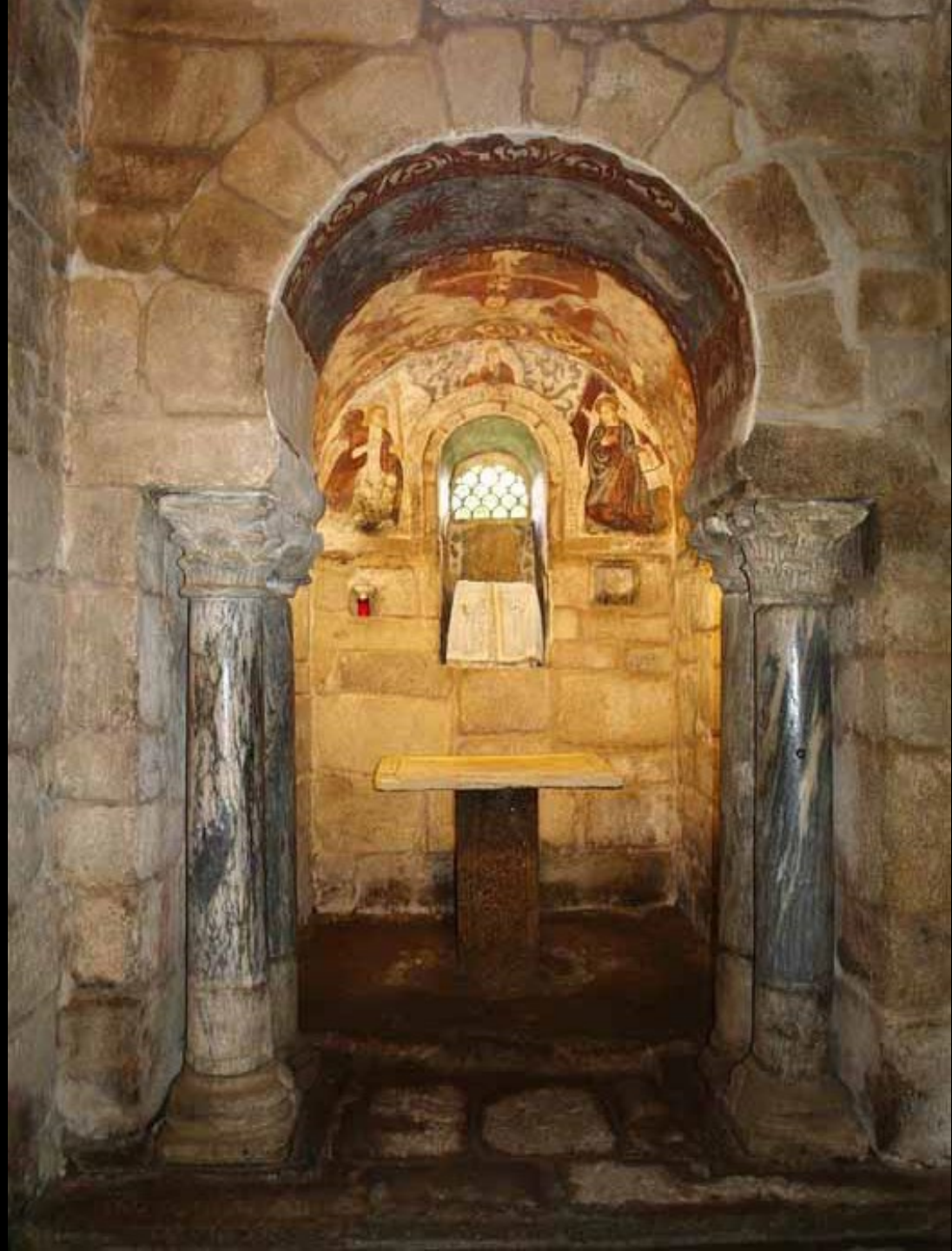
La zona cuadrada central se cubre con un gran cimborrio, con bóveda de aristas.

Tamén SORPRENDE a decoración escultórica (sogueados nas impostas e capiteis das columnas do arco triunfal) similar á dos edificios prerrománicos asturianos. Probablemente correspo nda á *renovatio* do 872, testemuñada por unha inscrición.

- A decoración concéntrase no "arco triunfal" que separa a capela principal do cruceiro.
- O arco é de ferradura visigótica (intradós e extradós diverxentes) apeado en catro columnas pareadas e de fuste liso.

Os capiteis son corintios, moi esquematizados excepto un, mais clásico, probablemente *reutilizado* e que proveña (con fustes e bases) da próxima mansión romana de *Aquis Querquernis* (Baños de Bande).

Capiteis corintios,
moi esquematizados
excepto un, mais
clásico.

CAPITELES:

De tipo romano, corintio y otro visigodo.

La decoración de la iglesia consiste en una imposta que recorre el comienzo de la bóveda del ábside y bordea la ventana que en él existe, y que está formada por un tallo con racimos y hojas, unas hileras sogueado en las naves

ARTE PRERROMÁNICA ASTURIANA: SANTA MARÍA DO NARANCO

Toda a Gallaecia ficara fóra da INVASIÓN ISLÁMICA, así como pequenos núcleos de resistencia nas montañas do norte, nas actuais Asturias e Navarra e máis tarde no resto dos territorios ao norte do Douro. En Asturias, asentárase unha MONARQUÍA que aglutina aos elementos refractarios á presenza musulmá, considerándose lexítimos sucesores da monarquía visigoda.

O primeiro momento de esplendor artístico prodúcese con Alfonso II (792-842), quen reconstrúe Oviedo, destruída polos árabes, para convertela na nova Toledo. Desta campaña construtiva: os restos da Cámara Santa da Catedral ou a igrexa de San Julián dos Prados (Santullano) nos arredores da cidade.

SAN JULIÁN DE LOS PRADOS

- Fue declarada Monumento Nacional el 8 de junio de 1917 y Patrimonio de la Humanidad por la Unesco en 1998.
- Mandada edificar por Alfonso II el Casto entre los años 812 y 842.

FICHA TÉCNICA:

- **Obra:** Santa María do Naranco (ladeiras do Naranco (preto de Oviedo, 3 km).
- **Estilo e época:** arquitectura civil e relixiosa do prerrománico asturiano; época ramirense.
- **Datación:** mediados do S. IX; data de consagración 848.
- **MATERIAL CONSTRUTIVO:** o perpiaño miúdo -sillarejo en castelá- pequeno e pouco labrado -habitual nesta arquitectura, tamén o perpiaño -sillería, castelá-, que da calidade deste eifício. **AUTORÍA:** Arquitecto descoñecido con grandes coñecementos técnicos e estéticos, deseñou un edificio esvelto, lixeiro e elegante.

O prerrománico asturiano alcanza o cume con Ramiro I (842-850), que manda construír esta obra nas ladeiras do monte Naranco como edificio palatino (arquitectura civil). A novidade da etapa ramirense é o **abovedamento total do edificio** e aparición das bóvedas de canón con arcos faixóns, que anticipan en 200 anos as solucións do románico e do gótico, e pola liberdade coa que se abren xanelas que iluminan os edificios de maneira insólita na arte prerrománica.

A este período pertencen tres edificios: *San Miguel de Lillo*, *Santa María do Naranco* e *Santa Cristina de Lena*.

Sta María do Naranco sería obra dun arquitecto de suposto orixe oriental, quizais *armenio*, ao *non se poder explicar* as novidades pola tradición local.

PERÍODO RAMIRENSE: RAMIRO I (SIGLO IX)

SANTA MARÍA
DEL NARANCO

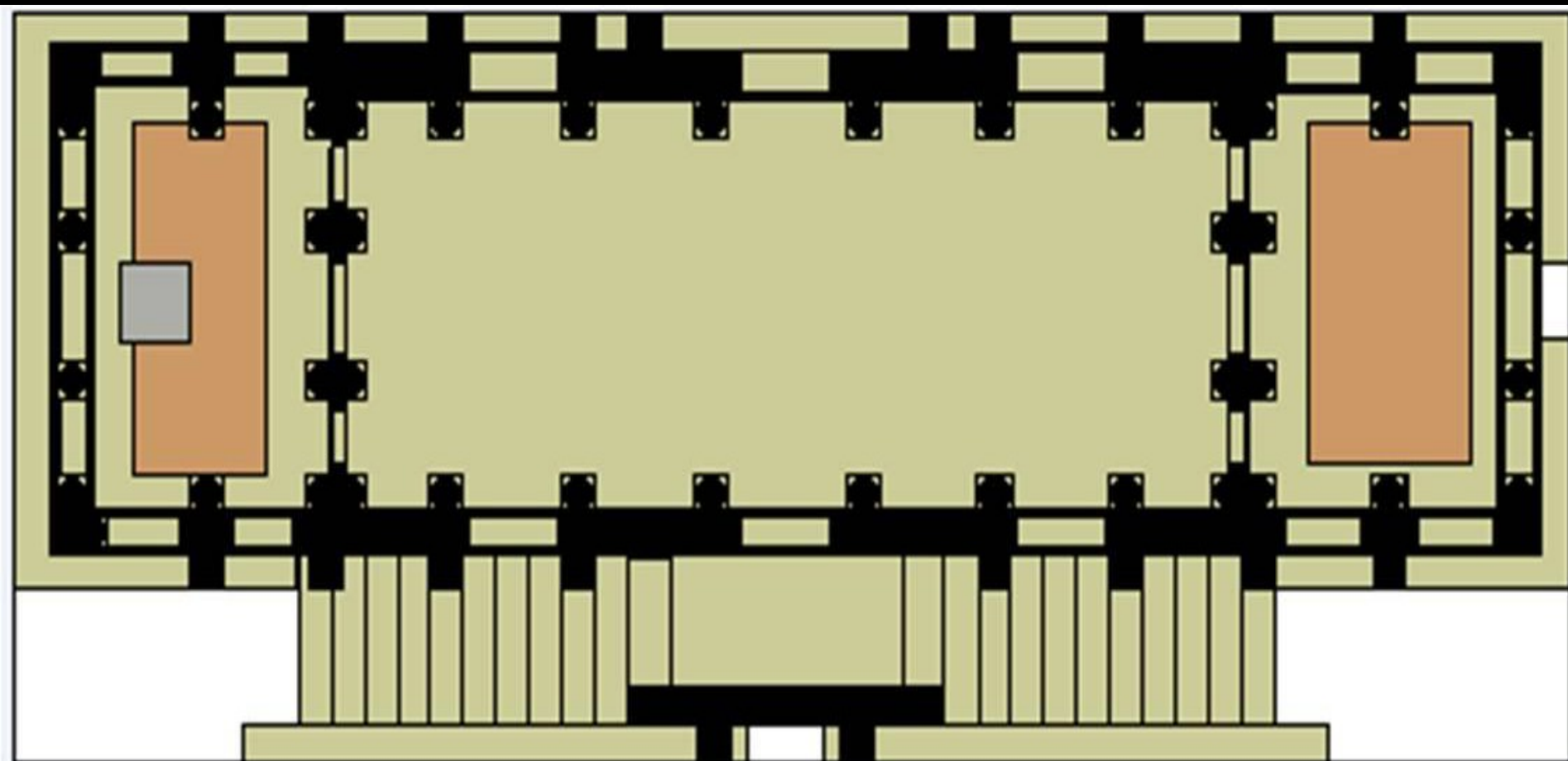
SAN MIGUEL
DE LILLO

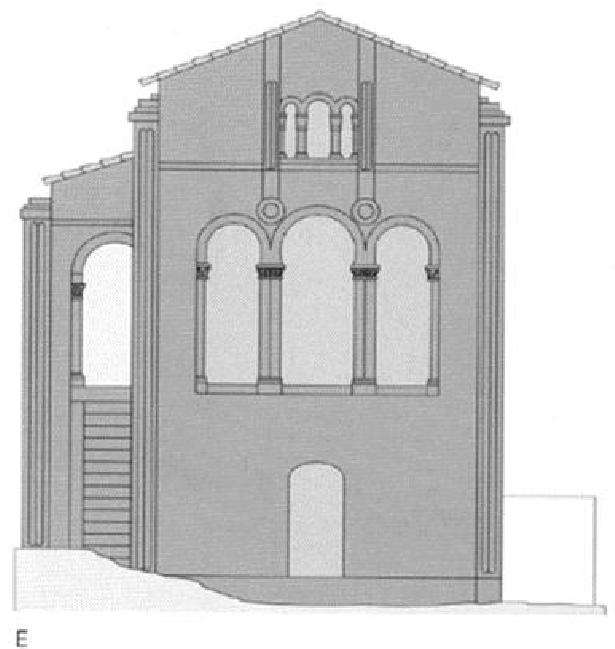
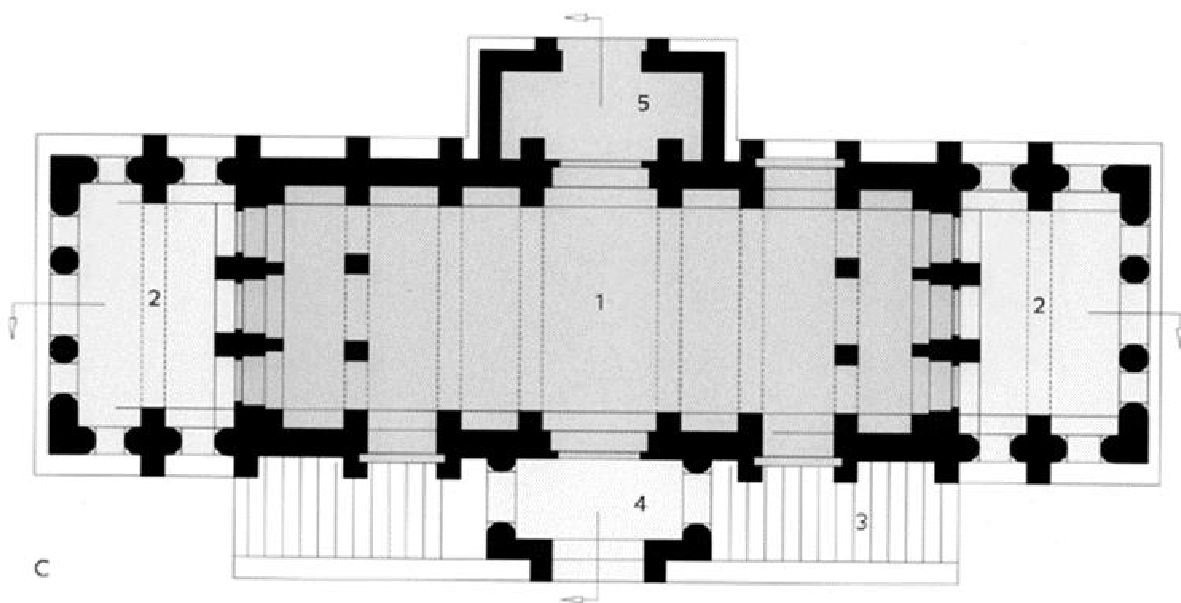
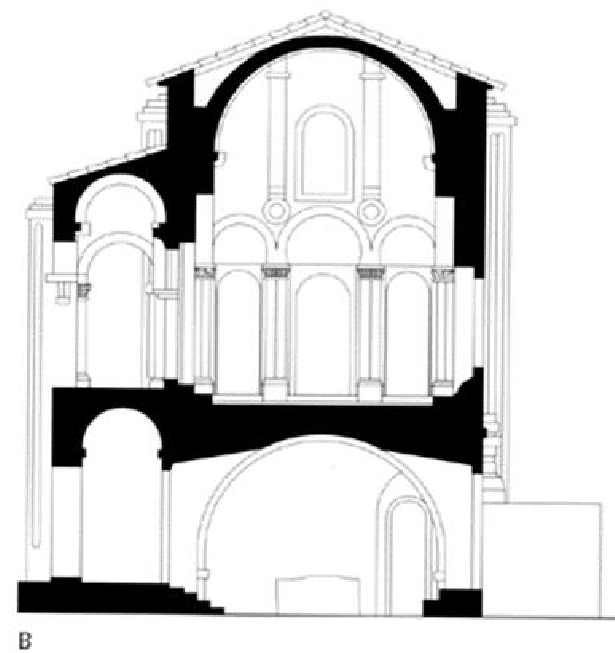
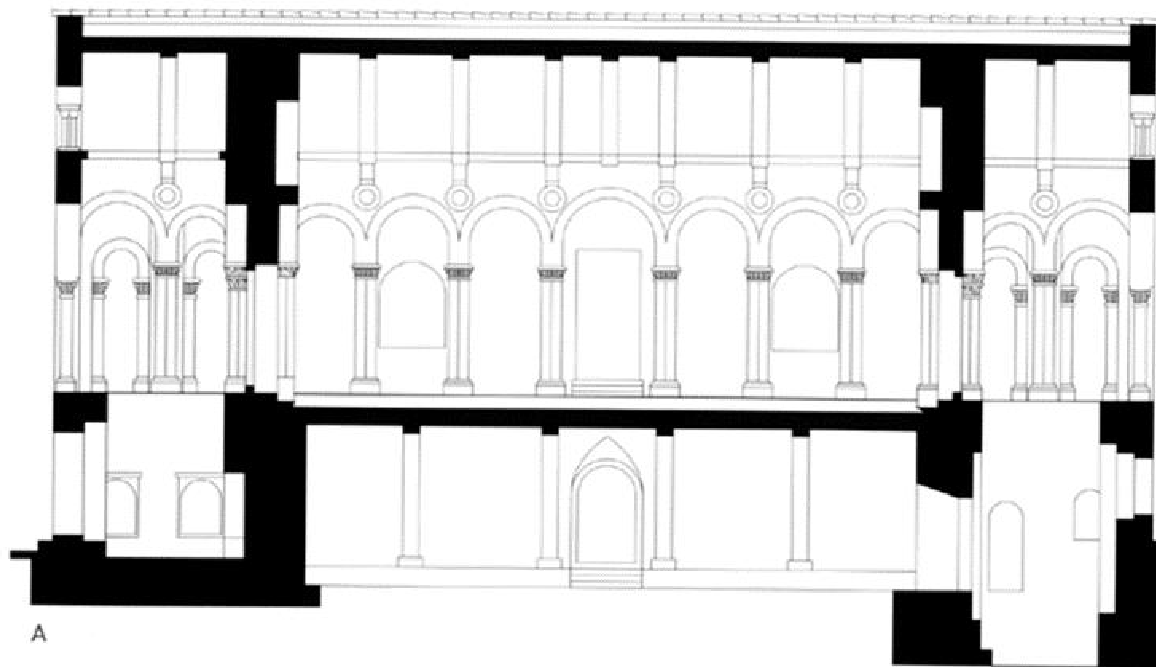

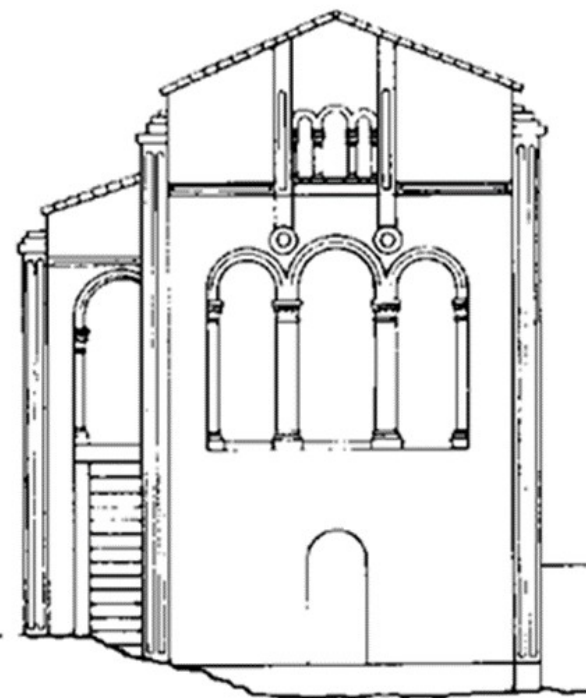
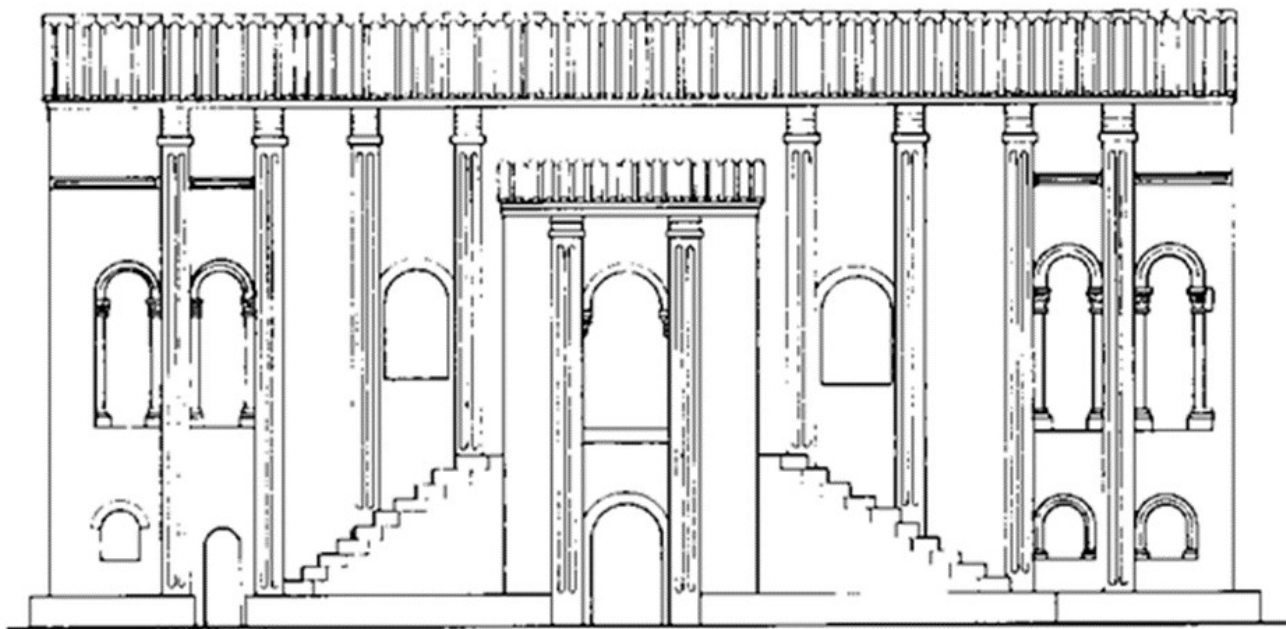
SANTA CRISTINA
DE LENA

A chamada Igrexa de Santa María do Naranco, na ladeira sur do monte Naranco, próximo a Oviedo, non era na súa orixe unha igrexa senón un palacete de caza. Xa no s. XII -polas que din as crónicas- converterase en igrexa, até 1930, na que se restaura e se lle devolve o aspecto primitivo. De planta rectangular e esveltas proporcións que lembran ás da arquitectura clásica.

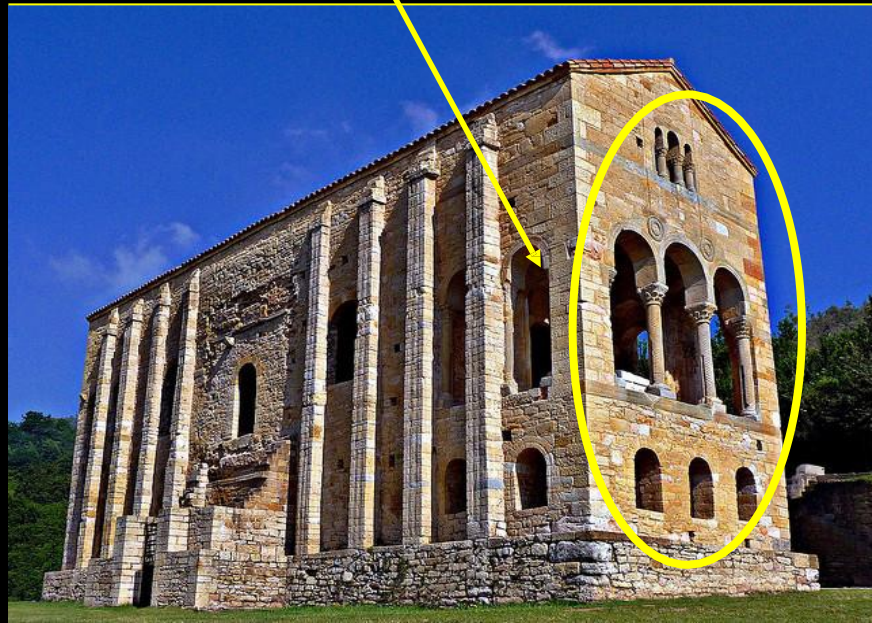

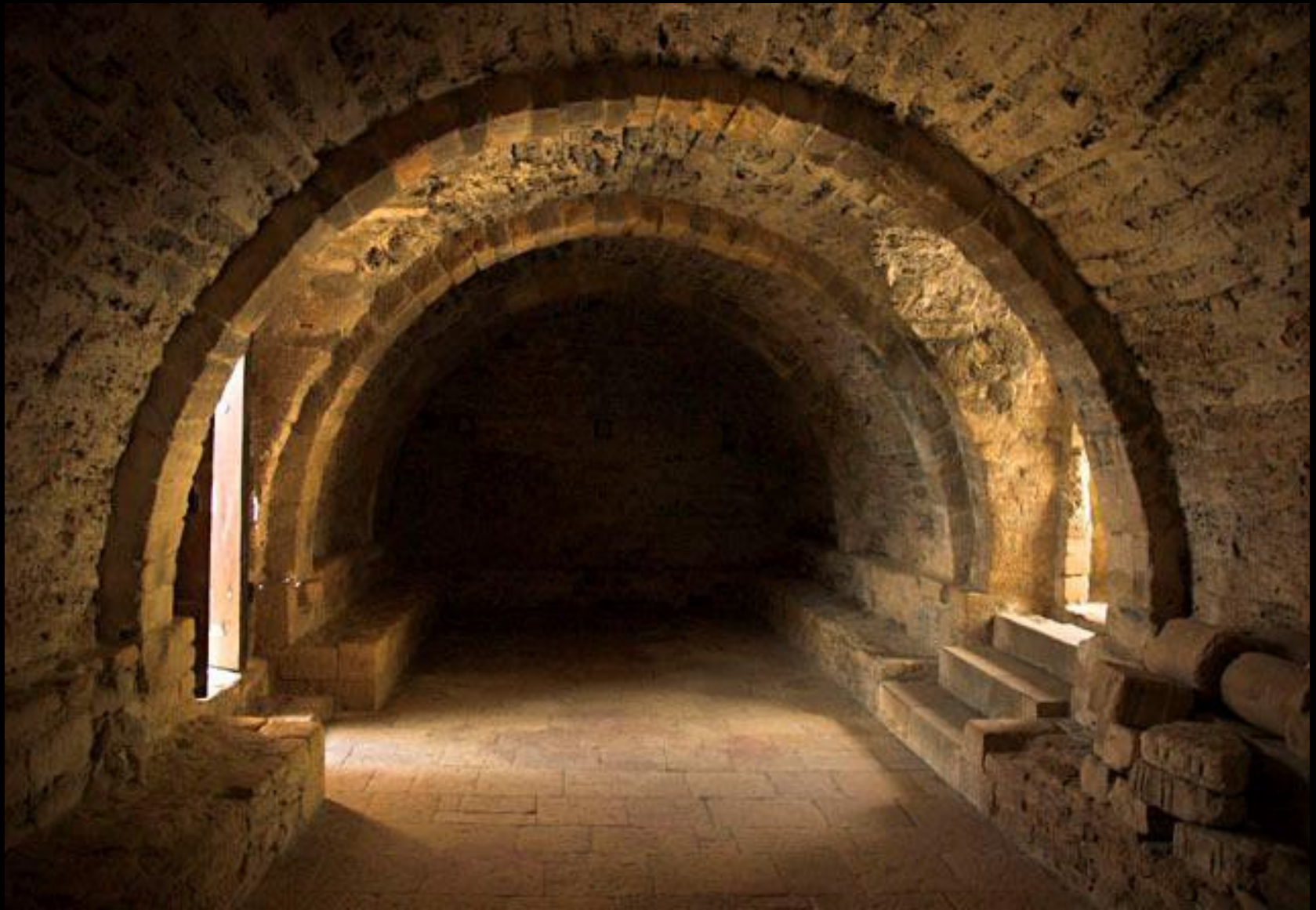

Consta de 2 andares (ao exterior *simúlase* un triplo alzado). O piso principal cuberto por bóveda de canón con arcos faixóns e arquearías cegas sobre columnas que se corresponden con contrafortes exteriores.

O andar inferior (quizá capela, cortello ou baño), consta dun amplo corpo central cuberto de bóveda de canón percorrido por arcos faixóns que descansan directamente sobre o muro, polo que presenta grandes similitudes coa capela inferior da Cámara Santa de Oviedo, na catedral.

Ao exterior, tiña dous corpos laterais a xeito de pórticos con escaleiras; falta case que totalmente o ao lado sur.
No interior, no piso principal é unha sala rectangular con fermosos miradoiros nos seus extremos nos que se divisa a cidade.

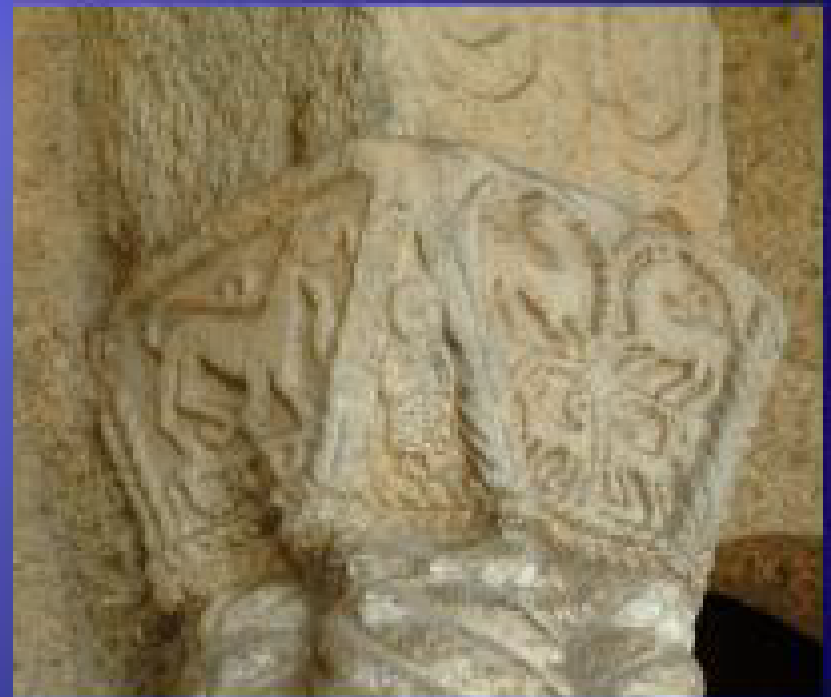

Os muros decóranse con arquearías cegas ou con ventás, apoiadas sobre columnas xeminadas de fuste sogueado en helicoidal, un motivo decorativo habitual do Prerrománico asturiano

Las arquerías son **soportadas por pares de columnas geminadas con fustes decorados con motivos sogueados y capiteles tronco piramidales invertidos** con la misma decoración cordal en las aristas y temas animales y humanos muy esquematizados en las caras frontales.

Los capiteles presentan figuras humanas y animales, de talla tosca, que recuerdan relieves irlandeses.

Nas enxoias dos arcos hai medallóns, enmarcados co motivo da soga, de temas cinexéticos, xinetes, soldados e animais. A talla é *basta* e o relevo plano, indicio da falta de tradición plástica. Especulouse a posible orixe oriental (*persa sasánida*) xa que os medallóns teñen claras similitudes con pratos de prata sasánidas e tecidos persas.

A arquitectura anterior, da época de Afonso II, reservaba as bóvedas no pequeno espazo das capelas na cabeceira.

A arquitectura ramirense avanza **sen continuidade**. As novidades do arquitecto de Ramiro I non callaron; até o s.XI non van reaparecer e agora chegadas de Francia: bóvedas de canón con faixóns e en xeral as cubricións abovedadas.

Miguel de Lillo

Do mesmo período e pénsase que probablemente do mesmo arquitecto, pertencen as próximas igrexas de S. Miguel de Lillo e a de Sta. Cristina de Lena;

Coas mesmas solucións na cubrición (bóvedas de canón con faixóns sobre ménsulas), idéntico uso dos contrafortes e similar uso do espazo.

Son características excepcionais no contexto do prerrománico, o que fai pensar a *Schlunck* na intervención dun arquitecto foráneo (probable orixe oriental), xa que os únicos paralelos contemporáneos danse na arquitectura da Armenia bizantina.

Sta. Cristina de Lena..

San Miguel de Lillo

**ARTE PRERROMÁNICA MOZÁRABE OU DE REPOBACIÓN:
SAN MIGUEL DE CELANOVA**

**Igrexa de San Miguel de Celanova
(Ourense, 2ª metade do S. X)**

Contexto histórico artístico: ARTE DA REPOBOACIÓN OU MOZÁRABE

A invasión islámica ocupa boa parte da península mais non toda a poboación converteuse á *nova fe*; moitos seguiron sendo cristiáns, *construíndo* igrexas nunha arte influída pola dos ocupantes musulmáns.

SAN CEBRIÁN DE MAZOTE, VALLADOLID 913-915

O termo mozárabe, estritamente, alude á arte dos cristiáns en territorios de Al-Andalus (como por exemplo, a *igreja de S. Miguel de Escalada* na provincia de León, que foi consagrada no ano 913).

Moitas das obras *cualificadas* de "*mozárabes*", leváronse a cabo en territorio reconquistado, coa intervención de artistas do sur.

Hoxe *fálase* de "*arte de repoboación*", sen *desdeñar* as influencias do Islam nesa arte.

Desde o S.X co avance da *Reconquista*, os reis cristiáns ofreceron exencións e privilexios aos poboadores dos territorios antes do Islam e moitos cristiáns do sur (*mozárabes*) repoboaron territorios *reconquistados*.

FICHA TÉCNICA:

- **Obra:** Igrexa de San Miguel de Celanova.
- **Arte / estilo:** Arquitectura relixiosa mozárabe ou de repoboación.
- **Situación:** Celanova. Ourense.
- **Cronoloxía:** 2ª metade do s. X.
- **Descrición:**
 - De pequenas dimensións, é o mellor expoñente da arquitectura galega do s. X. 8.5m de largo, 3.85m de ancho e 6m de alto; sen modificación algunha, podémola ver na horta do mosteiro de San Salvador de Celanova.
 - É a igrexa mozárabe de menor tamaño. A superficie (menos de 22 m²) e a súa altura (non alcanza os 6 mts), non son propias dunha igrexa monacal senón máis ben dunha capela ou oratorio privado.

© Jaime Cobreiros cedida a arteguias.com

Relacionado con San Rosendo (907-977), personaxe importante da Galiza do s. X, emparentado cos reis leoneses; bispo de Mondoñedo e Santiago, fundador do mosteiro de Celanova do que sería abade e ao que se retirou nos seus últimos días.

Material:

Construído en *perpiaño ben labrado con aparello de sogas e tizón*.

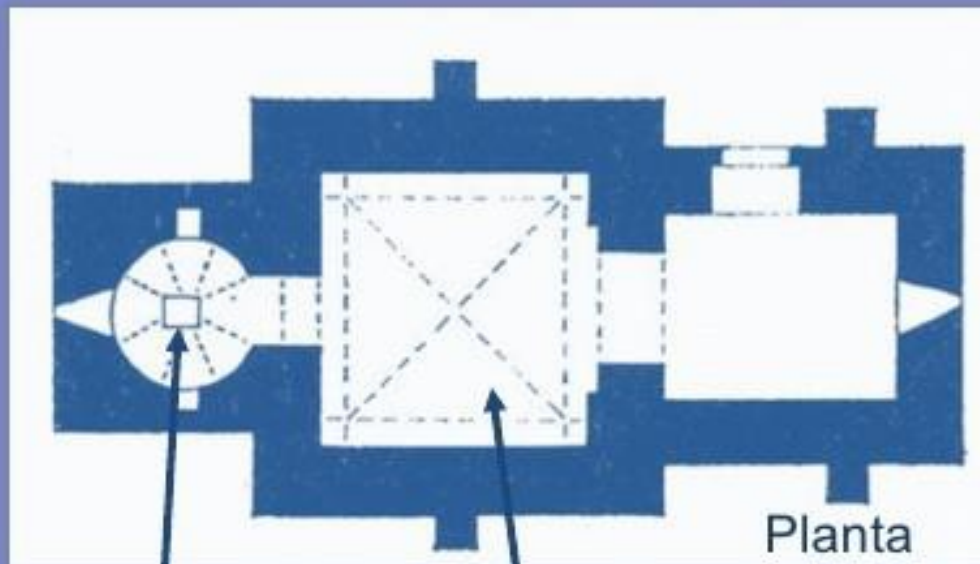
Denomínase a **soga** á disposición dos perpiaños ou bloques colocados na horizontal polo lado máis longo para formar a estrutura de muros ou paredes; a **tizón** o é no lado máis curto. Na combinación de ambas, a soga e tizón, os perpiaños alternanse: uns polo seu lado máis longo (soga) e outros polo máis curtos (tizón). Moi usado na arquitectura hispano-musulmán.

Planta

Bóveda
gallonada

Bóveda
de aristas

Las influencias del arte califal son evidentes en las cubriciones, los arcos de herradura con alfiz y especialmente en los modillones de rollos que sostienen el alero del tejado del cuerpo central, inspirados en prototipos de la mezquita cordobesa.

La **PLANTA** es una simplificación del tipo cruciforme.

Consta de tres cuerpos -nave, crucero y ábside- a diferentes alturas aunque el protagonismo lo tiene el crucero central cubierto con una bóveda de aristas sobre arcos apoyados en modillones de rollos reforzada en el exterior con contrafuertes.

Alzado

Modificado de "La España
Románica" (Ed. Encuentro)

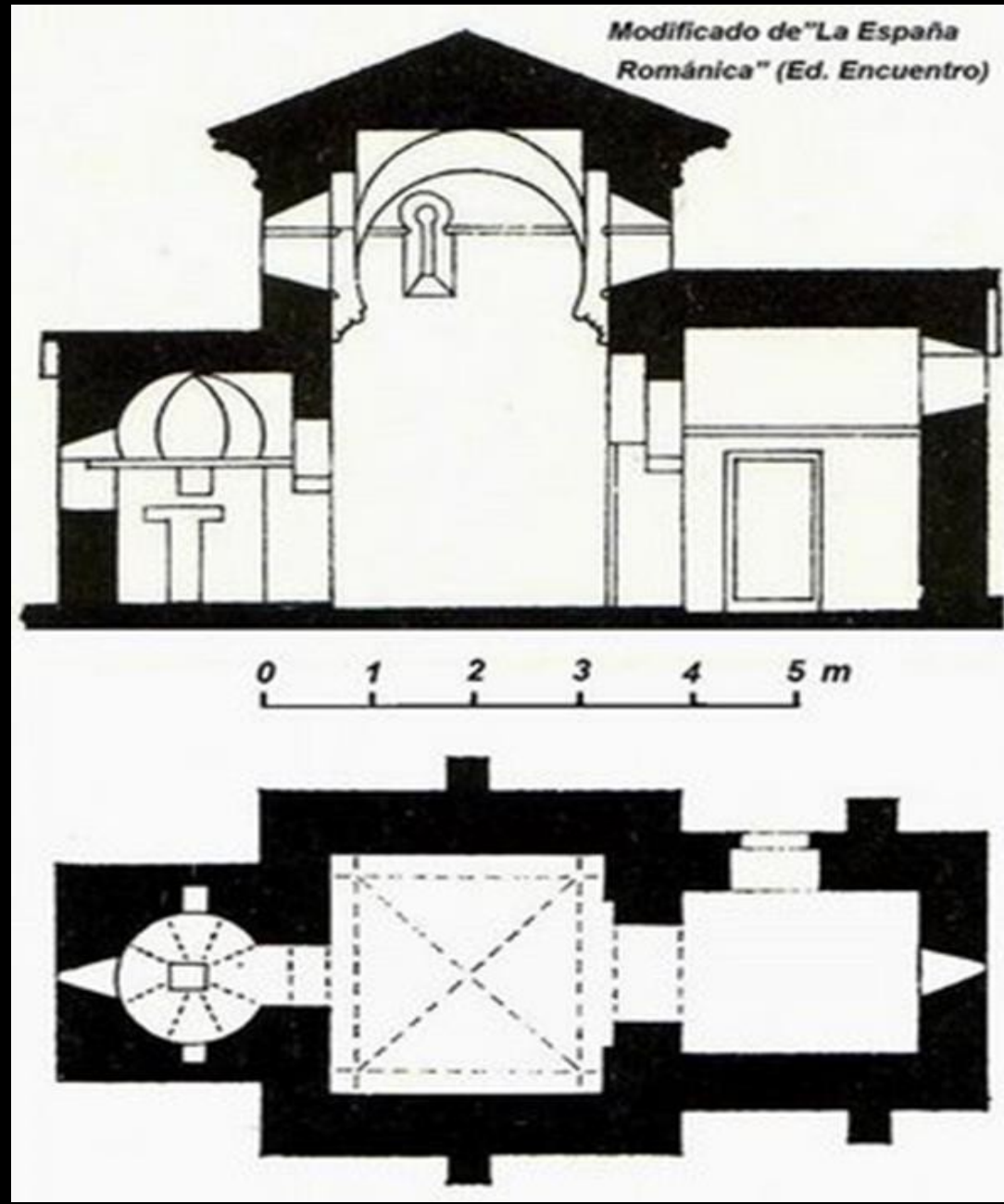
Acceso al ábside principal desde los pies.

Cubierta del ábside principal.

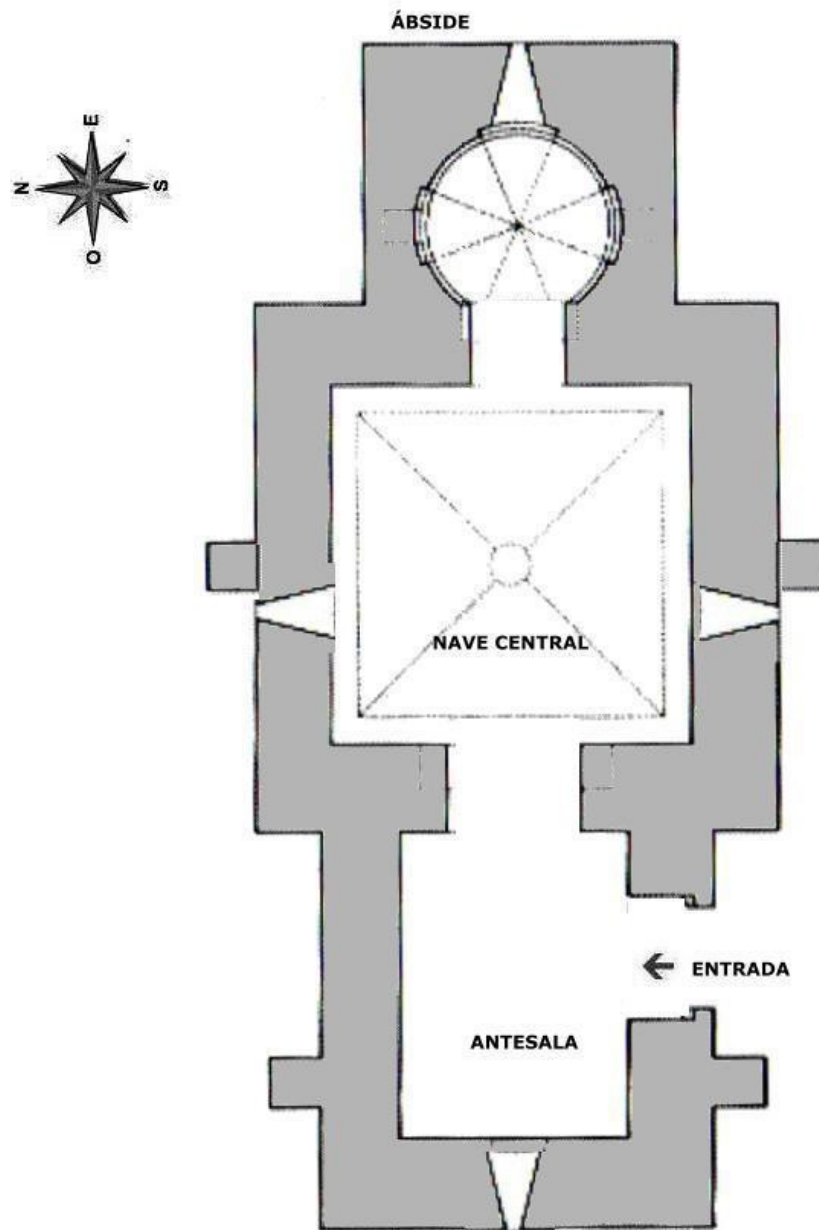

Igrexa de reducido tamaño pero calidade construtiva excepcional. O aparello de perpiaño asentado en seco, as cubricións -de bóveda de canón na nave, nervada no cruceiro e de cascarón *gallonado* na ábsida-, o coidado nas proporcións e elementos decorativos, etc. móstrannos un mestre de obras e taller mozárabes, vindos do sur, coñecedores da arte islámica.

A planta non é *basilical*, senón simplificación do tipo cruciforme doutros edificios da época como a *igreja de Santiago de Peñalba* (León).

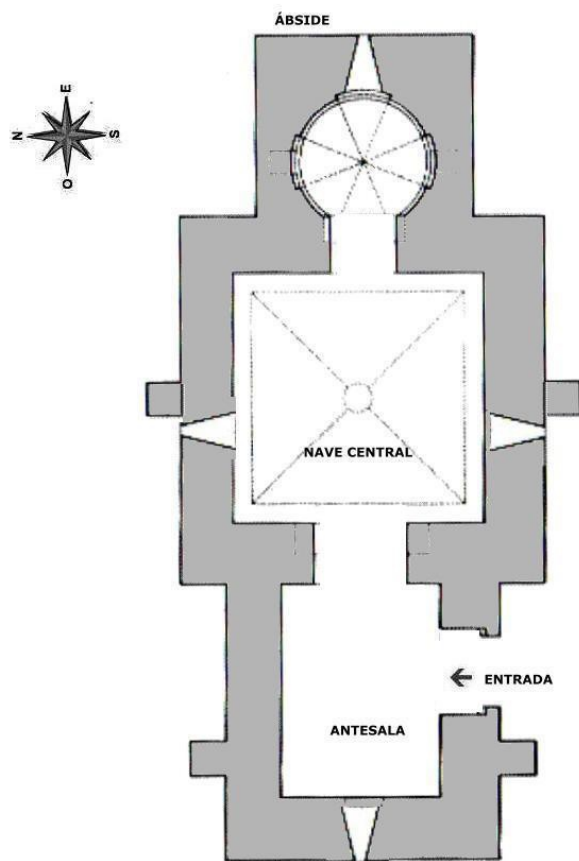
- Consta de 3 corpos: nave, cruceiro e ábsida a diferentes alturas.
- O protagonismo é do **cruceiro central** cuberto cunha **bóveda de arestas** sobre arcos apeados en modillóns de rolos reforzada no exterior con contrafortes.

**bóveda de aristas sobre arcos
apeados en modillóns de rolos**

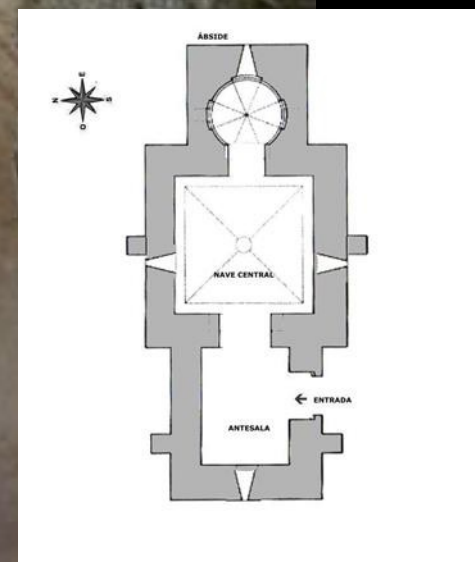
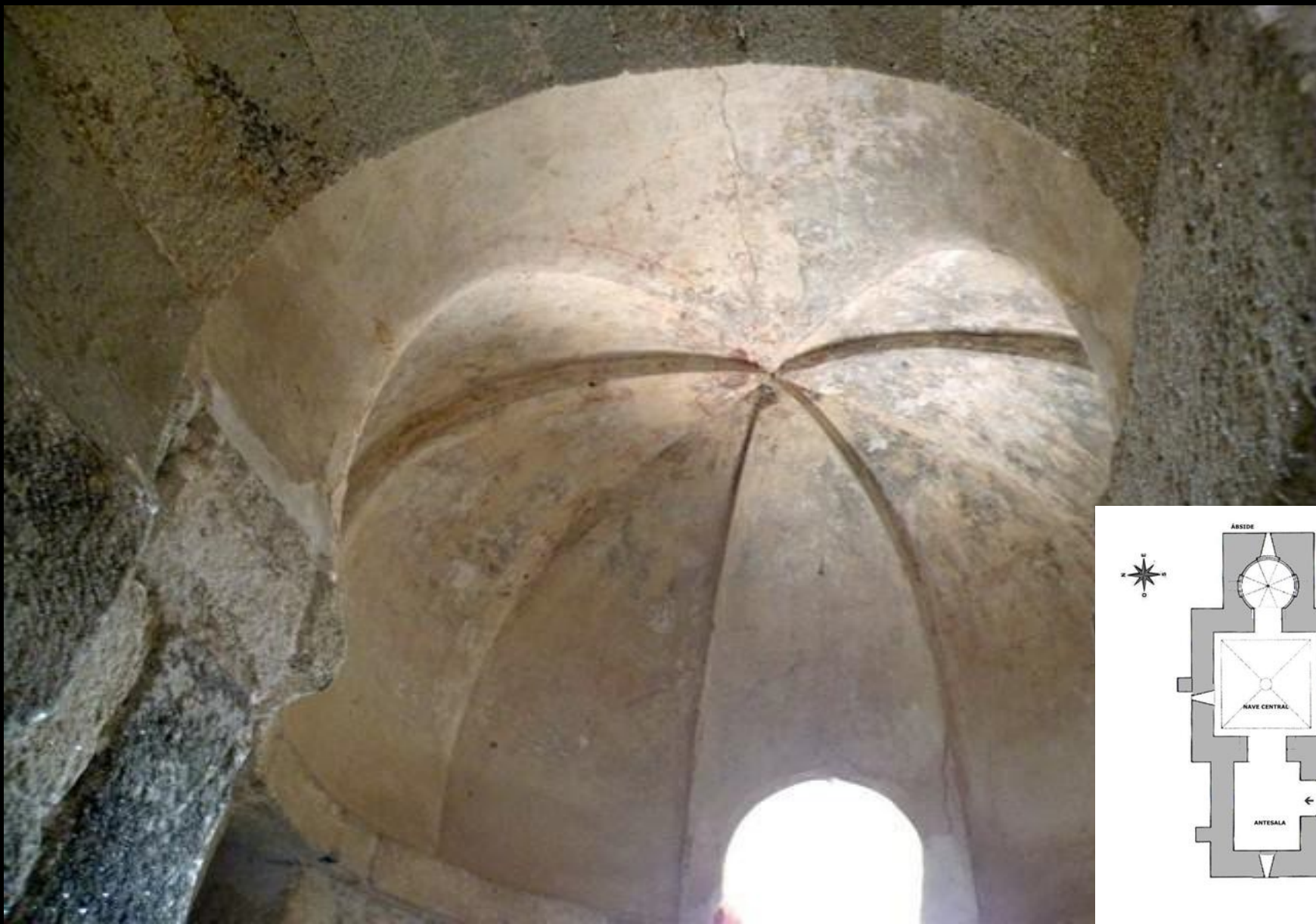

A nave ou ANTESALA, moi reducida-, á que se accede por unha porta lateral, cóbrese con bóveda de canón.

A ábsida, tamén moi reducida, é rectangular ao exterior e circular polo interior, propio da arquitectura de repoboación, un verdadeiro *mihrab* que se abre ao cruceiro cun arco de ferradura enmarcado por un alfiz.

SAN MIGUEL DE CELANOVA

La **nave**, a la que se accede por una puerta lateral, **se cubre con bóveda de cañón** y es reducidísima, lo mismo que el ábside (rectangular al exterior y circular por el interior como es habitual en la arquitectura de repoblación), se abre al crucero por medio de un arco de herradura enmarcado por un alfiz.

Fotografía de Carmen Baena para
<http://www.romanicoaragones.com>

EL ALFIZ: constituido por una moldura saliente, que se extiende horizontalmente sobre uno o más arcos y descende perpendicularmente hasta la altura de los extremos del arco. No tiene función constructiva, sino decorativa y sobrepuesta.

Va unido siempre al arco de herradura y, junto con él, forma el principio estructural de la arquitectura mozárabe. Hay elementos arquitectónicos que incluso se pueden tomar en función de alfiz: ábsides rectangulares por fuera y de herradura por dentro.

Detalle de los
modillones de
rollo del alero.

A influencia da arte califal é evidente nas cubricións, os arcos de ferradura con alfiz e nos modillóns de rolos que sosteñen o beirado do tellado do corpo central, inspirados en prototipos da mesquita cordobesa.

arco de ferradura
con alfiz

Fotografía de Carmen Baena para
<http://www.romanicoaragones.com>